

Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ

1 Η ΚΡΙΣΗ τών ατομικών και πολιτικών ελευθεριών η δικαιωμάτων έμφανίστηκε στη μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο περίοδο. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ σχετικότητα τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν, ὅταν λειτουργοῦν σὰν θεσμοὶ στὸ πλαίσιο μιᾶς βασικῆς κοινωνικῆς ἀνισότητος ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ θέση τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τὴν ἀνιση κατανομὴ τοῦ πλούτου καὶ τοῦ εἰσοδήματος, ἡ ὑποτίμησις τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς νομικῆς τους ἀξίας καὶ ἡ περιστολὴ ἢ ἡ κατάργησί τους, ὀδηγεῖ σὲ καίρια ἐλάττωσις τῆς δυναμικότητος τῶν ἀσθενεστέρων τάξεων, στὴν περιφρόνησι τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητος καὶ στὴ μεγαλύτερη προάσπιση τῶν συμφερόντων τῶν οἰκονομικῶν ἰσχυροτέρων.

Ἡ κρίσις τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας ὀλοκληρώθηκε στὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου (1919 - 1939) μετὰ τὴν πλήρη ἐκμηδένισή του ἀπὸ τὰ φασιστικὰ καθεστῶτα, ἀλλὰ ὑποχώρησι τῶν ατομικῶν δικαιωμάτων καὶ ἰδιαίτερα ἐκείνων ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ἔρεισμα τοῦ ὅλου συστήματος καὶ συνδέονται ἄμεσα μετὰ τὴν ἀσκήσι τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας (δικαιώματα τοῦ συνέρχεσθαι, τοῦ συνεταίριζεσθαι, τοῦ τύπου καὶ τῆς προσωπικῆς ἀσφάλειας), ἐμφανίστηκε καὶ σὲ χώρες ποὺ εἶχαν ἰσχυρὴ φιλελεύθερη παράδοσι.

Ἡ μεγάλη οἰκονομικὴ κρίσις τοῦ 1929 - 1933 ἀποτελεῖ χρονικὸ ὄροσημο γιὰ τὴν περιστολὴ τῶν ατομικῶν δικαιωμάτων στίς ἀπὸ παράδοσι φιλελεύθερες δημοκρατίες (Μ. Βρετανία 1934, Γαλλία 1953, Ἑλβετία 1933). Ἡ ρύθμισι τῆς περιστολῆς τῶν ατομικῶν δικαιωμάτων μετὰ τὸ σύστημα τῆς εὐρείας ἐξουσιοδοτήσεως, ἰσχυροποιούσε τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία καὶ μεγάλωνε τοὺς κινδύνους γιὰ τὸ σύνολο τῶν δημοκρατικῶν ελευθεριῶν.

Οἱ μεταπολεμικὲς ἐξελίξεις, στηριγμένες στὸ εὐρὺ δημοκρατικὸ πνεῦμα ποὺ ἐνέπνευσε ὁ κατὰ τῶν ἀντιδημοκρατικῶν καθεστῶτων πόλεμος, χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν νὰ κατοχυρωθοῦν ἀποτελεσματικῶς οἱ ατομικὲς καὶ πολιτικὲς ἐλευθερίες μετὰ τὴ δημιουργία οὐσιαστικῶν προϋποθέσεων δημοκρατίας. Παράλληλα μετὰ τὴν ἀναζήτησι προϋποθέσεων οὐσίας, ἐκδηλώθηκε ἡ τάσι διεθνοποιήσεως τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ποὺ ἀπέληξε

στὶς Διατάξεις τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη τῶν Ἑθνῶν (1945), στὴν Οἰκουμενικὴ Διακήρυξι τῆς Γεν. Συνελεύσεως τοῦ Ο.Η.Ε. (1948) καὶ στὴ Διεθνή Σύμβασιν τῆς Ρώμης (1950).

Σὲ ἀντίθεσι ὁμως μετὰ τὸ πνεῦμα ἀναζητήσεως ἐγγυήσεων δημοκρατικῆς οὐσίας καὶ τῆς διεθνοποιήσεως τῶν δικαιωμάτων, ἡ κρίσις τῶν θεμελιωδῶν συνταγματικῶν θεσμῶν τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας συνεχίστηκε. Ἡ κρίσις αὐτὴ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν περιστολὴ ἢ κατάργησι τῶν ατομικῶν δικαιωμάτων (μετὰ αἰτιολογία τὴν προστασία τοῦ κράτους ἀπὸ τὴν κατάχρησι τῶν ελευθεριῶν) ἀπὸ τὴ συστολὴ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας (μετὰ τὴ θέση ἐκτὸς νόμου πολιτικῶν κομμάτων ἢ ὀργανώσεων ποὺ εἶναι φορεῖς ἰδεῶν ἀντιθέτων πρὸς τὴν ὑπάρχουσα οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ διάρθρωσι) καὶ ἀπὸ τὴν ἐνίσχυσι τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας σὲ βάρος τῶν ἄλλων «συντεταγμένων ἐξουσιῶν».

Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἰδεολογία ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς κυριαρχίας τῶν δημοσίων ἀρχῶν καὶ τῆς διασφάλισεως τῶν μεγάλων ἰδιωτικῶν συμφερόντων, περιλαμβάνει πολιτικὲς καὶ ἠθικὲς ἀπόψεις τελείως διάφορες ἀπὸ ἐκείνες ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ἰδεολογία τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας. Ἡ ὀρθὴ κατανόησι τῆς ἀντιφιλελεύθερης πολιτικῆς ἰδεολογίας, προϋποθέτει ἀνάλυσι τῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας.

✱

2 Πηγὴ ὄλων τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ὀργανωτικὴν βάση καὶ τὸ δογματικὸ ὑπόβαθρο τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας, εἶναι ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία τοῦ 18ου αἰῶνα. Ἡ φιλοσοφία αὐτὴ ἀποτελοῦσε τὴν ἀπόληξι τῶν θεωριῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου, τῆς δογματοποιημένης παραδόσεως τοῦ ἀγγλικοῦ πολιτεύματος, τῶν πολιτικῶν θεωριῶν τοῦ Hobbes καὶ τοῦ Locke καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ προτεσταντικοῦ κινήματος — ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀτόμου ἀπὸ μιὰ δοσμένη θρησκευτικὴ κατάστασι ἦταν ταυτόσημη μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴ του ἀπὸ τίς δοσμένες πολιτικὲς, οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς καταστάσεις τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας.

Οἱ θεωρίες αὐτὲς ἀποτελοῦν τὴ λογικὴ ἐ-

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Τοῦ Λευτέρη Φιλιππάτου

νὸς πολιτικοῦ συστήματος ποὺ εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, γιὰτὶ δημιουργεῖ ἐκεῖνες τὶς κρατικὲς μορφές ποὺ θὰ προστάτευαν τὴ νέα οἰκονομικὴ διάρθρωση ἀπὸ τὶς φεουδαρχικὲς ἐπιδιώξεις καὶ θὰ σταθεροποιούσαν τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησίαν, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ βάση τῆς δομῆς τοῦ νέου καθεστώτος.

Στὸ κέντρο τοῦ νέου πολιτικοῦ συστήματος, οἱ «Διακηρύξεις» τοῦ 18ου αἰῶνα ἐτοποθέτησαν τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησίαν ὡς «ἱερὸν» καὶ «ἀπαραβίαστο» δικαίωμα καὶ κατοχύρωσαν τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου, ποὺ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς οἰκονομικῆς κινήσεως καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας.

Τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας ἀποτελοῦσε τὴν ὑλικὴν ἐνσάρκωσιν τῆς ἐλευθερίας, καὶ πᾶν ὅπου στερῆ ἀυτῆς βάσει ὀργανώθηκε τὸ ὄλο σύστημα τῶν ἐλευθεριῶν ποὺ διασφαλίζουν τὴν οἰκονομικὴν κίνησιν καὶ ἀνάπτυξιν.

Σὲ ὄλη τὴν περίοδον τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ φιλελεύτερη ἰδεολογία ἀπέβλεπε σὲ ὄλες τὶς χώρες στὸν ἐμπλουτισμὸν τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων καὶ στὴν πρόσφορον νομοθετικὴν προστασίαν τους.

Ἡ διασφάλισις τῆς ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν θεμελιώθηκε στὴ «λαϊκὴν κυριαρχίαν», στὴ «διάκρισιν τῶν ἐξουσιῶν» καὶ στὴν ἀρνητικὴν ἀντίληψιν γιὰ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων.

Ἡ ἰδέαν τοῦ ἔθνους ἀκολούθησε παράλληλη πορεία ἀναπτύξεως μὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου. Τὸ ἔθνος (κυρίαρχον καὶ ἀνεξάρτητον ἔθνικόν κράτος) καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου ἀποτελοῦν τὴ διπλὴν ἐνσάρκωσιν τῆς ἴδιας τάσεως ποὺ βρίσκεται στὴν βάση τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ἡ ἀστικὴ κοινωνία.

Τὸ ἔθνος ἀρνεῖται τὴν ὑπαγωγὴν του σὲ ὁποιαδήποτε ἐξωτερικὴ ἐξουσία, ἀκριβῶς ὅπως τὸ ἄτομον ἐπιζητεῖ νὰ καθορίσῃ περιοχὰς συμπεριφορᾶς καὶ δραστηριότητος, σὲ τὶς ὁποῖες ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ παρεμβάλῃ.

Ἔτσι, ἀνακύπτει ἡ ἀντίθεσις κράτους καὶ

ἀτόμου. Τὸ χειραφετημένον ἀπὸ τὶς παλιὰς φεουδαρχικὲς δεσμεύσεις ἄτομον προσπαθεῖ νὰ κατοχυρώσῃ τὴν κυριαρχίαν του ἀπέναντι τῶν νέων περιορισμῶν ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἔθνικου κράτους. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη τοῦ ἀτόμου στρέφεται κατὰ τὸ κράτος καὶ συνιστᾷ σὲ βάρος τῶν ὀργάνων του ὑποχρεώσεις ἀποχῆς — *per facere* — ἀπὸ ὀρισμένα πεδία κινήσεως καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀτόμου, ἐνῶ ἡ βούλησις τοῦ προσώπου γιὰ τὴν ἀπόλυτην ἀσκῆσιν κάθε συγκεκριμένου ἀτομικοῦ δικαιώματος, προστατεύεται ἀπὸ τὴν νομικὴν ὀργάνωσιν τοῦ κράτους. Ἡ ἐλευθερία σχετίζεται μὲ τὴν ἰσότηταν τῶν ἀτόμων κατὰ τρόπον ἀρνητικόν. Ἡ σχέση μεταξὺ τῶν ἀτόμων θεωρεῖται κοινωνικὰ ὀρθὴ ἂν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν ἐπεμβαίνει θετικὰ γιὰ νὰ δώσῃ ὀφέλη ἢ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα ὁ ἄλλος δὲν μπορεῖ νὰ καρπωθεῖ.

Ἄφοῦ τὸ συνταγματικὸν κείμενον παρεῖχε τὴν προστασίαν του στὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν, χωρὶς κανένα ἄλλο προσδιορισμὸν, ἡ ἐπεμβατικὴ νομοθεσία καὶ ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἦταν ἀντίθετες στὴ συνταγματικὴν βάση.

Ἡ ἀντιθετικὴ διάκρισις μεταξὺ κράτους καὶ ἀτόμου καὶ τὸ ἀρνητικὸν περιεχόμενον τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων ἀναπτύχθηκε πλήρως σὲ τὶς χώρες ποὺ ἐπικράτησε ἀμιγῆς φιλελεύθερον σύστημα.

Κατὰ ἀπέκλισιν τῆς θεωρίας αὐτῆς, στὴ γερμανικὴν φιλοσοφίαν ἐπικράτησε τὸ αὐταρχικὸν στοιχεῖον τοῦ κράτους καὶ δημιουργήθηκε ἡ ὀργανικὴ θεωρία γιὰ τὸ κράτος.

3 Ἡ ἐννοία τῆς «λαϊκῆς κυριαρχίας» θεμελιώνεται στὴν ἰσότηταν τῶν πολιτῶν καὶ στὸ δικαίωμα τῆς πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ νὰ δημιουργήσῃ ἐκεῖνες τὶς μορφὰς πολιτεύματος, γιὰ τὶς ὁποῖες ἔχει πεισθεῖ ὅτι ἀρμόζουν σὲ τὶς οἰκονομικὰς, κοινωνικὰς, πολιτικὰς καὶ πνευματικὰς του συνθήκας.

Ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ, ὅτι, κάθε ἐξουσία πηγάζει ἀπὸ τὸ λαὸν ἢ τὸ ἔθνος καὶ ὅτι τὴν «πολιτεία» τὴν δημιουργεῖ τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον, ἀρνεῖται τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἡγεμόνα καὶ στηρίζεται στὴν «ἐνιαίαν θέλησιν τοῦ λαοῦ».

Ὁ κίνδυνος νὰ ἀναιρεθοῦν οἱ κατακτήσεις τῆς ἀστικῆς τάξεως, ὑψώνει τὴν ἐννοίαν τῆς

λαϊκής κυριαρχίας σὲ πολιτικὸ δόγμα καὶ τὴν περιβάλλει μὲ τὶς ἐγγυήσεις τῆς θεμελιώδους συνταγματικῆς διατάξεως τοῦ πολιτεύματος. Τὸ σχῆμα ὁμῶς τῆς «ἐνιαίας θελήσεως» τοῦ λαοῦ ποὺ προϋποθέτει τὴν μὴ ὑπαρξὴ ἰδιαιτέρων ἀνταγωνιστικῶν ομάδων μέσα στὸ κράτος, ἔρχεται σὲ ἀντίφαση μὲ τὴν πραγματικότητα τῶν ταξικῶν ἀντιθέσεων. Ἡ «λαϊκὴ κυριαρχία» μὲ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀστικῆς τάξεως, γίνεται ὄχι ἡ ἔκφρασις τῆς γενικῆς θελήσεως, ἀλλὰ ἡ ἔκφρασις τῶν «ἐνεργῶν πολιτῶν», ἡ ἔκφρασις τῆς ἰδιοκτησίας. Τὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα ἀποκλείεται σὲ ὄσους εἶναι ἀποκλεισμένοι ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησίαν. Ἡ «λαϊκὴ κυριαρχία» εὐρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν δύο τάσεων, μιᾶς τάσεως ποὺ τὴ συστέλλει στὰ ὄρια τῶν κατόχων ἰδιοκτησίας, ἀφοῦ ἡ διαδικασία ἀναπτύξεως τοῦ κεφαλαίου αὐξάνει τὸν ἀριθμὸ τῶν μὴ κατόχων καὶ μιᾶς τάσεως ποὺ τὴ διευρύνει καὶ τὴν ὑψώνει στὰ ὄρια τῆς ὀλοκληρώσεώς της.

Ἡ «λαϊκὴ κυριαρχία» μόνο μὲ τὴν καθολικὴ ψηφοφορία θὰ ὀλοκληρωθεῖ τυπικά, ἀλλὰ φορέας πολιτικὸς αὐτῆς τῆς ὀλοκληρώσεως θὰ εἶναι ὄχι ἡ ἀστικὴ ἀλλὰ ἡ ἐργατικὴ τάξις. Πλάϊ στους μεγαλοαστοὺς ποὺ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα τοὺς ἐπιτρέπει τὴν ἐλεύθερη κυκλοφορίαν τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τῶν ἰδεῶν καὶ διαμορφώνουν τοὺς δημοκρατικοὺς θεσμοὺς σὲ ὑπηρετικοὺς τῶν θάσεων τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος ποὺ ἐκπροσωποῦν, οἱ ἐργάτες μεταβάλλονται σὲ ἐνεργητικὰ στοιχεῖα τῆς δημοκρατίας καὶ προωθοῦν τὴν ὀλοκλήρωσιν τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν δίνοντάς τους κοινωνικὸ περιεχόμενον. Ἡ διαμόρφωσις τοῦ φιλελεύθερου δημοκρατικοῦ πολιτεύματος πραγματοποιεῖται μὲ τὴν ὥθησιν καὶ τὶς πιέσεις τῆς ἐργατικῆς τάξεως. Ἦδη, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα, οἱ τύχες τῆς δημοκρατικῆς ἐξελίξεως ταυτίστηκαν μὲ τὸ ἐργατικὸ κίνημα.

Θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς δημοκρατικῆς ἰδέας γίνεται ἡ ὑπεράσπισις τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ποὺ ἀποτελεῖ τὸ λόγο καὶ τὴν οὐσίαν ὑπάρξεως τῆς δημοκρατίας. Αὕτῃ ἡ ἀρχὴ ὁμῶς, δὲν ὑπονοεῖ τὴν προστασίαν μιᾶς τάξεως ἢ τῶν μορφῶν ἰδιοκτησίας ποὺ ἡ τάξις αὕτῃ ἐπιβάλλει καὶ θέλει νὰ συντηρήσῃ. Σημαίνει τὸ δικαίωμα τοῦ λαοῦ νὰ ἐκδηλώνει ἐλεύθερα τὶς πεποιθήσεις του καὶ νὰ δημιουργεῖ ἐκεῖνες τὶς οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς μορφὰς ποὺ ἐπιβάλλουν οἱ ἀνάγκες του, ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπότητος.

4 Ἡ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν εἶναι προῖον τῆς πρακτικῆς τοῦ ἀγγλικοῦ πολιτεύματος. Τὸ ἰσοδύναμον τῶν ἀνταγωνισμένων δυνάμεων τῆς Ἀγγλίας στὸ 17ο αἰῶνα, μορφοποίησε σὲ πολιτικὸ σχῆμα τὴν διάκρισιν τῶν ἐξουσιῶν ἐπιμερίζοντας τὴ συνολικὴ ἄσκησιν τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, μεταξὺ τοῦ Στέμματος καὶ τῶν δύο Βουλῶν. Ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ φεουδάρχες περιορίζονται στὴν ἄσκησιν τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καὶ ἕνα μέρος τοῦ λαοῦ μὲ φορέαν τὴν ἀστικὴν τάξιν, στὴ νομοθετικὴν. Ὁ ἔλεγχος εἶναι ἀμοιβαῖος καὶ ἡ ἰσοστάθμισις διατηρεῖται ὅσο οἱ δυνάμεις τῆς

ἀγγλικῆς κοινωνίας ἐξισορροποῦνται. Ὅσο ὁμῶς ἡ ἀστικὴ τάξις καὶ τὸ Κοινοβούλιον ἰσχυροποιοῦνται καὶ ἡ βασιλικὴ ἐξουσία ἐξασθενεῖ, ἡ ἰσοστάθμισις τῶν ἐξουσιῶν ἀναιρεῖται καὶ σὰν πολιτικὸ σχῆμα μεταφέρεται σ' ἕνα ἐπίπεδο λιγώτερον οὐσιαστικόν.

Ἡ ἐπεξεργασία τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν σὰν πολιτικοῦ θεσμοῦ ἀπὸ τὸν Montesquieu καὶ τὸν Rousseau στηριγμένη στὴν ἀγγλικὴν πρακτικὴν καὶ στὶς θεωρίας τῶν ἀγγλῶν πολιτειολόγων Locke Bolingbroke κ.ἄ. καὶ ἡ δογματικὴ διατύπωσίν της σὰν θεμελιώδους τοῦ πολιτεύματος, ἔχει σκοπὸ τὴν διασφάλισιν τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν, ἀποτελεῖ μοντέλον ὀρθῆς χειραγωγήσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἀνεξαρτητοποίησις καὶ ἰσοστάθμισις τῶν πολιτειακῶν ὀργάνων - φορέων τῶν ἐπὶ μέρος ἐξουσιῶν, ἀποτελεῖ ἀνάσχεσιν στὶς ἐνδεχόμενες ὑπερβάσεις μιᾶς ἐξουσίας.

Μὲ τὴν ἀνοδο τῆς ἀστικῆς τάξεως στὴν πολιτικὴ ἐξουσία, ἡ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν ἀπὸ μέσον ἐξισορροπήσεως τῶν ἀντιθέτων κοινωνικῶν δυνάμεων μορφοποιήθηκε σὲ νομοτεχνικὸ «ἐργαλεῖον» ὀρθῆς ἀσκήσεως τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἀφοῦ τὸ δόγμα τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ὀρίζει ὅτι κάθε ἐξουσία πηγάζει ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ λαόν.

Σὰν νομοτεχνικὸ σχῆμα, ἡ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν διατήρησε ἀμείωτη τὴν ἀξίαν της στὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ὑψώθηκε σὲ δόγμα πολιτικῆς φιλοσοφίας.

Οἱ διάφορες ἐπὶ μέρος ἀποκλίσεις, εἴτε τελεία ἀπομόνωσις καὶ ἀνεξαρτησία τῶν ὀργάνων, ὅπως στὰ γαλλικὰ Συντάγματα 1792 καὶ 1848, εἴτε μὲ ὑπεροχὴν τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ὅπως στὸ Προεδρικὸν σύστημα τῶν Ἦν. Πολιτειῶν, εἴτε μὲ ὑπεροχὴν τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, ὅπου ἐπικράτησε τὸ κοινοβουλευτικὸν φιλελεύθερον σύστημα, δὲν αἴρουν τὴν ἀξίαν τοῦ σχήματος.

Μὲ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῶν πολιτικῶν κομμάτων, πραγματοποιεῖται νέος οὐσιαστικὸς περιορισμὸς στὴν διάκρισιν νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἀφοῦ ἡ πλειοψηφία τῆς Βουλῆς καὶ ἡ κυβέρνησις ἐκφράζουν τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ κομματικοῦ προγράμματος καὶ πολιτικὰ ἔχουν τὴν ἴδιαν καταγωγὴν καὶ τὸν ἴδιον πολιτικὸν ἐσωτερικὸν σύνδεσμον.

Μὲ τὴν οὐσιαστικὴν σύμφυσις τῆς νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἡ ἀνεξαρτησία τῆς δικαστικῆς ἀποκτᾶ ἰδιαίτην σημασίαν. Κινούμενη στὸ πεδίου ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου καὶ ἀσκώντας ἀκυρωτικὸν ἔλεγχον στὶς πράξεις τῆς Διοικήσεως, ἀποτελεῖ διασφάλισιν τῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν καὶ ἀνάσχεσιν στὴν κατάχρησιν ἐξουσίας τοῦ κυβερνῶντος κόμματος.

5 Στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ δημοκρατία ἔχει φθάσει στὰ ὄρια τῆς ἀναπτύξεώς της. Σὰν πολιτικὸν σύστημα διακυβερνήσεως, ἐξασφαλίζει τυπικὰ τὶς ἀτομικὰς ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν κατὰ ἀρνητικὸν τρόπον. Ὁ νομοθέτης ἀπέχει ἀπὸ τὸ παιγνίδι τοῦ ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ στὴν κεφαλαιο-

κρατική αγορά, από τη θετική αλλοίωση του περιεχομένου του ατομικού δικαιώματος. Η καθολική ψηφοφορία και τα δικαιώματα του συνέρχασθαι κάνουν έφικτη την ύπαρξη και ενίσχυση πολιτικών κομμάτων που εκπροσωπούν ιδέες αντίθετες στο κεφαλαιοκρατικό οικονομικό καθεστώς. Η διάκριση των έξουσιών και το δικαίωμα των Δικαστηρίων να έρευνούν την ουσιαστική συμφωνία νόμου και Συντάγματος, να άρνούνται την εφαρμογή αντισυνταγματικών νόμων και να άκυρώνουν τις αντισυνταγματικές πράξεις της Διοικήσεως, διασφαλίζουν κατά άνεκτό τρόπο το όλο σύστημα των ελευθεριών.

Στο τέλος του αιώνα, όμως, το κεφαλαιοκρατικό σύστημα περιλαμβάνει όλα εκείνα τα στοιχεία που το ώθούν στη διάρρηξή του. Λογικό επακόλουθο ήταν ή κρίση στο έσωτερικό του συστήματος να έκδηλωθεί και σαν κρίση στο πολιτικό σύστημα διακυβερνήσεως, που στηριγμένο στον ελεύθερο ανταγωνισμό είχε ολοκληρωθεί τυπικά με την ώθηση και την ένεργό συμμετοχή της έργατικής τάξεως. Η κρίση στους πολιτικούς θεσμούς θα άναφανεί μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, γιατί το ίδιο το γεγονός του πολέμου έδωσε συγκεκριμένη μορφή σ' όλες τις λανθάνουσες (οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και ήθικές) αντιθέσεις του συστήματος.

6 Η κρίση των δημοκρατικών θεσμών στον 20ό αί. άνακύπτει: α) 'Από την αλλοίωση της οικονομικής διαρθρώσεως της άστικής κοινωνίας, επακόλουθο της δημιουργίας μεγάλων οικονομικών οργανισμών (μονοπωλίων και όλιγοπωλίων), που με τη μεγάλη συγκέντρωση κεφαλαίου περιόρισαν τον ελεύθερο ανταγωνισμό, στον όποιο ανταποκρινόταν το πολιτικό σύστημα της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Η έπεμβατική πολιτική του κράτους στην οικονομική ζωή, ή διεύρυνση των λειτουργιών του δημοσίου προϋπολογισμού, ό έλεγχος από το κράτος των διαφόρων οικονομικών σχέσεων (παραγωγικών, πιστωτικών, νομισματικών) στις έσωτερικές και διεθνείς συναλλαγές, φαίνονταν άσυμβίβαστα με την άρνητική στάση του κράτους που άποτελούσε το ιδανικό της ελεύθερης οικονομίας. Παράλληλα ή αύξηση των ένόπλων δυνάμεων και οι οικονομικές λειτουργίες του κράτους ενίσχυαν την γραφειοκρατική συγκέντρωση και ίσχυροποιούσαν την έκτελεστική έξουσία.

β) 'Από την πολιτική άνοδο του έργατικού κινήματος που αντίκειται στην οικονομική διάθρωση της άστικής κοινωνίας και χρησιμοποιοεί τις θεμελιώδεις συνταγματικές διατάξεις (άτομικές και πολιτικές ελευθερίες), για να μετασχηματίσει την άτομική ιδιοκτησία σε κοινωνική. Η οικονομική βάση του συστήματος έλέγχεται όχι μόνο γιατί δεν μπορεί να πραγματοποιήσει την κοινωνική δικαιοσύνη και την ουσιαστική δημοκρατία, αλλά και γιατί άποτελεί εμπόδιο στην οικονομική ανάπτυξη.

Είναι φανερό, ότι κάτω από τις πιέσεις του πολιτικού κινήματος της έργατικής τά-

ξεως που άπαιτούσε ουσιαστική δημοκρατία και έθετε σε κίνδυνο την οικονομική βάση του συστήματος, και των άναγκών του μονοπωλιακού ανταγωνισμού που άπαιτούσε να άσκειται προς όφελός του ή έπεμβατική πολιτική του κράτους, ό νομικός σκελετός της φιλελεύθερης δημοκρατίας δεν έπαρκούσε για καμιά άπ' αυτές τις αντίθετες κοινωνικές δυνάμεις.

Για τους όπαδούς της άτομικής ιδιοκτησίας και της διαμορφωμένης στα πλαίσια του μονοπωλιακού ανταγωνισμού ελεύθερης οικονομίας, ό νομικός σκελετός της φιλελεύθερης δημοκρατίας, όπως αυτή είχε ολοκληρωθεί με την ένεργό συμμετοχή της έργατικής τάξεως (σεβασμός των άτομικών δικαιωμάτων και καθολική ψηφοφορία), άποτελούσε μέσον άνατροπής των βάσεων του κοινωνικού καθεστώτος. Η οικονομική και κοινωνική εξέλιξη είχε μεταβάλει την άστική δημοκρατία από όργανο και μέσο άναπτύξεως του καπιταλισμού σε όργανο μετασχηματισμού του.

Έτσι έμφανίζεται ή τάση να θεωρούνται οι δημοκρατικές ελευθερίες και οι θεμελιώδεις διατάξεις του δημοκρατικού πολιτεύματος άνεκτές, όταν αυτές λειτουργούν σαν υπηρετικές των βάσεων του κοινωνικού καθεστώτος. Το όλο σύστημα των άτομικών και πολιτικών ελευθεριών ταυτίζεται με ένα από τα άτομικά δικαιώματα, την άτομική ιδιοκτησία. Οικονομική ελευθερία, ιδιοκτησία και κεφάλαιο γίνονται στοιχεία του πολιτεύματος.

Με τις προϋποθέσεις αυτές, όσο ό ανταγωνισμός για τη θέση της ιδιοκτησίας γίνεται έντονότερος, τόσο ή κρατική έξουσία, που είναι φορέας του πνεύματος της στηριγμένης στην άτομική ιδιοκτησία κοινωνικής διαρθρώσεως, περιορίζει ή καταργεί τις άτομικές και πολιτικές ελευθερίες που άπειλούν τις «βάσεις του πολιτεύματος».

7 Για τους όπαδούς της κοινωνικής μεταβολής και τις έργαζόμενες τάξεις, ό νομικός σκελετός της φιλελεύθερης δημοκρατίας δεν έπαρκούσε γιατί ή οικονομική άνισότητα μέσα στο κεφαλαιοκρατικό καθεστώς δεν είναι μια νομική, αλλά μια οικονομική πραγματική κατάσταση. Η συγκέντρωση του κεφαλαίου και ή άφαίρεση των παραγωγικών μέσων από την έργατική τάξη δεν πραγματοποιήθηκαν από το νόμο αλλά από την οικονομική εξέλιξη. Η τυπική ίσότητα των νόμων και το όλο σύστημα των ελευθεριών δεν έπαρκούσε για να άναιρέσει τη βασική κοινωνική αντίθεση της άνισης κατανομής του έθνικού πλούτου. Λογικό επακόλουθο ήταν να άπαιτηθεί από το κράτος να μεταβληθεί από κράτος άποχής — *non facere* — σε κράτος «θετικών παροχών» στους οικονομικά άδυνάτους.

Η άπαίτηση αυτή βρίσκει την έκφρασή της σε νέες συνταγματικές διατάξεις τα «κοινωνικά δικαιώματα». Με αυτά άποσκοπεΐται, παράλληλα με την έξασφάλιση των άτομικών και πολιτικών ελευθεριών, ή άναγνώριση και κατοχύρωση όρισμένων «όμαδικών δικαιών» ή

είσαγωγή όρισμένου έλέγχου στις οικονομικές σχέσεις, ή «θετική» στάση του κράτους άπέναντι των ομάδων και των ατόμων αναφορικά με την ύπαρξη, τη δραστηριότητα και τις ανάγκες τους. Η διαφύλαξη, προστασία και ανάπτυξη των κοινωνικών δικαιωμάτων που άποδέχεται το κράτος, ανατίθεται άπό την λαϊκή κυριαρχία που ή βούλησή της εκφράζει το Σύνταγμα, στη νομοθετική έξουσία και δι' αυτής στην υπεύθυνη κυβέρνηση που της επιβάλλει ή της καθορίζει ένδεικτικά την εκπλήρωση όρισμένων, άπέναντι στους πολίτες, υποχρεώσεων. Η έπιτυχία έφαρμογής των νέων υποχρεώσεων του κράτους άπαιτεί την έπιβολή όρισμένων περιορισμών των δικαιωμάτων που συντηρούν τα οικονομικά πρόνομια.

Η θετική παρέμβαση του κράτους πραγματοποιήθηκε κάτω άπό τις πιέσεις της εργατικής τάξεως. Το σύστημα των ατομικών και πολιτικών έλευθεριών και ιδιαίτερα ή καθολική ψήφος και το δικαίωμα της συνδικαλιστικής όργανώσεως, άπετέλεσαν το μέσο με το όποιο άσκήθηκαν οι πιέσεις και πραγματοποιήθηκε ή συνταγματική μεταβολή. Είναι φανερό, ότι άφου ή άποδοχή και ή συνταγματική κατοχύρωση των «κοινωνικών διατάξεων» έπιτεύχθηκε δια μέσου του συστήματος των ατομικών και πολιτικών έλευθεριών, ή διασφάλιση και ή επέκτασή της, άπαιτεί την ανάπτυξη και την ίσχυροποίηση όλων — έκτός της ατομικής ιδιοκτησίας και της οικονομικής έλευθερίας — των ατομικών δικαιωμάτων — ιδιαίτερα εκείνων που αναφέρονται στην όμαδική δράση — και των πολιτικών έλευθεριών.

Οι «κοινωνικές διατάξεις» αν δέν άκολουθούνται άπό την παράλληλη ανάπτυξη και τις έγγυήσεις των δημοκρατικών έλευθεριών, είναι δυνατό να άποτελέσουν όχι μέσον ένισχύσεως των οικονομικά άσθενών τάξεων, αλλά μεθόδευση άνασχεσεως και καταστολής των οικονομικών και κοινωνικών τους διεκδικήσεων και ύποταγή των εργατικών ένώσεων στο κράτος που όργανώνει την οικονομία προς όφελος των μεγάλων ιδιωτικών συμφερόντων και σε βάρος της εργατικής τάξεως. Γι' αυτό «κοινωνικές διατάξεις» άνευρίσκονται σε αντιδημοκρατικά και φασιστικά πολιτεύματα τόσο στην περίοδο 1919 - 1939 (Πορτογαλλία, Λιθουανία, φασιστική Ίταλία — Carta del Lavoro, «κοινωνική κατεύθυνση» της 4ης Αυγούστου κ.λ.), όσο και στη σύγχρονη έποχή (φασιστική Ίσπανία και όρισμένες «δημοκρατίες» της Κεντρικής και Νοτίου Αμερικής).

Υποστηρίχθηκε ότι οι περιορισμοί της ατομικής ιδιοκτησίας οδηγούν στην καταστροφή όλου του συστήματος των ατομικών έλευθεριών. Η άντιθετική παράθεση ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων προϋποθέτει ταύτιση του όλου συστήματος των ατομικών δικαιωμάτων με ένα άπό αυτά, την ατομική ιδιοκτησία, προϋποθέτει την πρόσδεση του δημοκρατικού πολιτεύματος στην ατομική ιδιοκτησία και την ταύτιση της τύχης του με το κεφαλαιοκρατικό καθεστώς.

Οι δημοκρατικοί θεσμοί — ατομικές και πολιτικές έλευθερίες — είναι άποτελέσματα της έξελίξεως του πολιτισμού, άποτελούν σημαντικό σταθμό του ιστορικού γίνεσθαι και δέν μπορούν να συνδέονται με τα πρότυπα του ατομισμού και την καθορισμένη μορφή ιδιοκτησίας μιās τάξεως που πρώτη τα έπρόβαλε στην Ιστορία. Όλοκληρώθηκαν με την ώθηση των φορέων της κοινωνικοποιήσεως της ιδιοκτησίας και άποτελούν μοντέλο όρθής διακυβερνήσεως. Είναι ίκανοί να περιλάβουν νέες οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις, που θα τους προάγουν και θα τους δώσουν ουσιαστικό περιεχόμενο.

Το Σύνταγμα της Γερμανικής Δημοκρατίας της Weimar που πρώτο διατύπωσε «διατάξεις κοινωνικού περιεχομένου» παράλληλα με μιá άκριβέστερη διατύπωση των ατομικών και πολιτικών έλευθεριών και άπετέλεσε την άφετηρία μιās συνεχιζομένης μέχρι σήμερα συνταγματικής έξελίξεως, είναι ταυτόχρονα και τυπικό δείγμα της διεργασίας των πιέσεων που άσκει ή εργατική τάξη προς την κοινωνικοποίηση της δημοκρατίας. Ψηφίστηκε τον Αυγούστο του 1919 κάτω άπό τον κίνδυνο που άπειλούσε το γερμανικό άστικό καθεστώς να μετασχηματισθεί έπαναστατικά άπό τα συμβούλια (σοβιέτ) των γερμανών εργατών και άπετέλεσε τη συνισταμένη μιās τάσεως προς την «οικονομική δημοκρατία», χωρίς να έγκαταλειφθεί το νομικό πλαίσιο της κλασσικής άστικής δημοκρατίας.

Η άνάίρεση του Συντάγματος της Βαϊμάρης άπό την έθνικοσοσιαλιστική βία, όφείλεται τόσο στις άντιθέσεις και τον κερματισμό των δημοκρατικών και προοδευτικών δυνάμεων και τη δραστηριοποίηση του γερμανικού καπιταλισμού, όσο και στο ότι οι διακηρύξεις του δημοκρατικού πολιτεύματος της Βαϊμάρης δέν έμπόδισαν την έσωτερική όργάνωση και το πνεύμα του κρατικού μηχανισμού να κινείται με τον ίδιο τρόπο του παρελθόντος.

8 Στην περίοδο 1919 - 1939 ή κρίση των δημοκρατικών θεσμών οδηγεί στην πλήρη άνάίρεσή τους. Ο ίσχυρός κλονισμός των βάσεων του κεφαλαιοκρατικού συστήματος άπό τον πόλεμο και τη μεγάλη οικονομική κρίση του 1929 - 1933 και ή ήθικη και πολιτική κρίση των φιλελευθέρων δημοκρατικών θεσμών που δέν μπόρεσαν να βοηθήσουν στην άποτροπή της έκρήξεως του πολέμου, είχαν σαν άποτέλεσμα την πολιτική άνοδο των σοσιαλιστικών κομμάτων. Οι έπαναστατικές προσπάθειες άνατροπής του κεφαλαιοκρατικού οικονομικού συστήματος και ή έδραίωση του σοσιαλιστικού καθεστώτος στη Σοβιετική Ένωση τροφοδότησαν την αντιδημοκρατική Ιδεολογία με το έπιχείρημα του «κομμουνιστικού κινδύνου». Ο άντικομμουνισμός γίνεται άπό τότε το πρόσχημα με το όποιο δικαιολογείται ο περιορισμός ή ή κατάργηση των δημοκρατικών θεσμών. Η μετάβαση σε συνθήκες δικτατορίας ήταν το άμεσο και βιασμένο μέτρο με το όποιο το κεφαλαιοκρατικό καθεστώς άντιμετώπισε τους κινδύνους ά-

νατροπής του. Ἡ δημοκρατία καταλύεται σὲ ἓνα σημαντικό ἀριθμὸ εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ἐνῶ στὶς χώρες ποὺ εἶχαν ἰσχυρὴ φιλελεύθερη παράδοση κατορθώνει νὰ ἐπιβιώσει παρὰ τὶς σοβαρὰς ὑποχωρήσεις ποὺ ὑπέστησαν ὀρισμένες δημοκρατικὲς ἐλευθερίες.

Ἡ κρίση τοῦ συστήματος, ποὺ ἡ ἐπικράτιση τοῦ φασισμού ὄχι μόνον δὲν κατορθώνει νὰ τὴν ἀποδυναμώσει ἀλλὰ ἀντιθέτως νὰ τὴν εὐρύνει, κορυφώθηκε μὲ τὴν ἔκρηξη τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου.

9 Τὰ κυριώτερα προβλήματα ποὺ ἀνέκυψαν μὲ τὴ λήξη τοῦ πολέμου ἦταν ἡ ἀποκατάσταση τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Τὰ νέα μεταπολεμικὰ Συντάγματα καὶ οἱ Διεθνεῖς Διακηρύξεις ἀποτελοῦν συνέχεια τῶν δημοκρατικῶν Συνταγμάτων τῆς περιόδου 1919 - 1939 ἀλλὰ ἐκφράζουν πληρέστερα τὴν ἀνάπτυξη τῶν οἰκονομικῶν λειτουργιῶν τοῦ κράτους καὶ τὴ θετικὴ του ὑποχρέωση νὰ ἀναπτύξει πολιτικὴ προστασίας τῶν λαϊκῶν συμφερόντων καὶ νὰ πάρει θετικὴ στάση ἀπέναντι στοὺς οἰκονομικὰ ἀδυνάτους μέσω ἐνὸς συστήματος διατάξεων «κοινωνικοῦ» περιεχομένου. Γιὰ τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα ἐπικρατεῖ πνεῦμα τελειοποιήσεως, ἐμπλουτισμοῦ τοὺς μὲ νέες διατάξεις (ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου, ἀναφαίρετο τῆς ἰθαγενείας γιὰ πολιτικούς λόγους, δικαίωμα τοῦ ἐνώνεσθαι σὲ πολιτικὰ κόμματα) καὶ ἐνισχύσεως τῶν ἐγγυήσεών τους. Τὸ ἄρθρο 2 τοῦ Ἰταλικοῦ Συντάγματος τοῦ 1948 ποὺ ὀρίζει ὅτι ἡ Δημοκρατία ἐγγυᾶται τὰ ἀπαραβίαστα δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, τόσο ὡς ἀτόμου, ὅσο καὶ μέσα στοὺς κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς ποὺ ἐκδηλώνεται ἡ προσωπικότητά του διαγράφει μὲ ἀκρίβεια τὸ πνεῦμα αὐτό.

Στὴν περιοχὴ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ἡ αὐξανόμενη φροντίδα γιὰ οἰκονομικὴ μεγέθυνση, ὀδήγησε στὴ «διευθυνόμενη» οἰκονομία καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις στὴ σχεδιοποίησιν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Τὸ κράτος γίνεται φορέας μιᾶς διευθυνόμενης ἢ καὶ σχεδιοποιημένης οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, εἴτε γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴ στασιμότητα καὶ τὴν ὑποαπασχόληση (ἀναπτυγμένες χώρες) εἴτε γιὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀφεθεῖ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη γιὰ λόγους ὀργανικοῦ τοῦ δοσμένου οἰκονομικοῦ σχηματισμοῦ στοὺς μηχανισμοὺς μιᾶς ἐλεύθερης ἀγορᾶς (ὑποανάπτυκτες χώρες).

10 Ἡ ἐπεμβατικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους καὶ ἡ συμμετοχὴ του στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, ἰδιαίτερα στὴ μεγάλες ἀστικὲς χώρες, προκύπτει:

α) Ἀπὸ τὴ προσαρμογὴ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στὸ οἰκονομικὸ καὶ πολιτικὸ φαινόμενο ποὺ ὀνομάσθηκε «κρατικὸς καπιταλισμός». Ἡ ἐπέμβαση τοῦ κράτους στὴν οἰκονομία πραγματοποιεῖται πρὸς ὄφελος τῶν μεγάλων ἰδιωτικῶν συμφερόντων στὸ πλαίσιο μιᾶς ἀλληλοδιεισδύσεως τῶν συμφερόντων αὐτῶν μὲ τὶς δημόσιες ἀρχές.

β) Ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατικὴ οἰκονο-

νομία δὲν ἔπρεπε νὰ ὑστερήσει τῆς ταχείας οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν, γιὰ τὴ «ἐγκαταλειμμένη στὸ αὐθόρμητο παιχνίδι τῶν ἐσωτερικῶν τῆς μηχανισμῶν θὰ μπορούσε νὰ κτυπηθεῖ καλύτερα ἀπὸ τὸ σοσιαλιστικὸ σύστημα πάνω στὸ πεδίο τῶν ρυθμῶν καὶ τῆς ἰσορροπίας τῆς ἀναπτύξεως».

γ) Ἀπὸ τὶς πιέσεις τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ὁμάδων ποὺ σκοπὸ ἔχουν νὰ ὑπαχθεῖ γενικὰ ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότητα στὴν ὑπηρεσία τοῦ κοινωνικοῦ συμφέροντος γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἀνύψωση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου ὅλου τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ πιέσεις αὐτὲς ποὺ προωθοῦν τὴν ἰδέα τῆς «σχετικοποιήσεως» τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ φθάνουν μέχρι τοῦ αἰτήματος ἐθνικοποιήσεως τῶν κυριωτέρων ἐπιχειρήσεων, συνδυάζονται μὲ τοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκονται μὲ τὰ «κοινωνικὰ δικαιώματα», γιὰ τὴ μιὰ διευθυνόμενη ἢ σχεδιοποιημένη οἰκονομία ἐπιφέρει μιὰ δικαιότερη ἀνακατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος, μεγεθύνει τὴν κατανάλωση καὶ συστέλλει τὴν ὑποαπασχόληση καὶ τὴν ἀνεργία. Μεταξὺ τῶν διατάξεων «οἰκονομικοῦ δικαίου» καὶ «κοινωνικοῦ δικαίου» πρέπει νὰ ὑπάρχει ἄμεση συσχέτιση καὶ ἐσωτερικὸς σύνδεσμος.

Ἡ διαμόρφωση τῆς ἐπεμβατικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους μέσα σ' αὐτὸ τὸ πεδίο τῶν ἀντιθέτων κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν σκοπῶν, ἐκφράζεται στὴ περιοχὴ τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν μὲ διαφορετικὲς τάσεις, τῆς περιστολῆς καὶ τῆς διευρύνσεως τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν.

11 Οἱ νέες συνταγματικὲς διατάξεις, ποὺ καθορίζουν τὸ μέγεθος τῆς ἐπεμβατικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους στοὺς τομεῖς τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ἐπιφέρουν μιὰ ἐπικίνδυνη κύμανση στὴ λειτουργία τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἀναφορικὰ μὲ τὶς ἐγγυήσεις τῶν ἀτομικῶν καὶ πολιτικῶν ἐλευθεριῶν. Ἡ ἀνάγκη διευρύνσεως τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν ἄσκηση τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν λειτουργιῶν μὲ τὶς ὁποῖες ἐπιφορτίζεται, ὀδηγεῖ σὲ μιὰ ἰσχυρὴ τεχνοκρατικὴ καὶ γραφειοκρατικὴ συγκρότησή του, ποὺ μέσω ἐνὸς ἱεραρχικοῦ συστήματος ἐξαρτήσεων καὶ ἐκτελέσεων ἐντολῶν ἐνισχύει τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Ἡ τάση αὐτὴ ἐνισχύσεως σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑπερμεγέθη ἀνάπτυξη τῶν ἐνόπλων δυνάμεων ποὺ ἡ ἄσκηση τῆς διεθνούς πολιτικῆς ἐπέβαλε στὰ κράτη καὶ τὸ σύστημα «εὐρέων ἐξουσιοδοτήσεων» τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, διευρύνει ἀκόμα περισσότερο τὴν ἰσχύ τῆς καὶ τείνει νὰ περιορίσει σὲ ἓνα ἀπλὸ τροχὸ μιᾶς κοινοβουλευτικῆς ρουτίνας τὴν νομοθετικὴ ἐξουσία. Ὁ περιορισμὸς τοῦ ρόλου τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, περιορισμὸς στὴν οὐσία τοῦ ρόλου τῶν πολιτικῶν κομμάτων καὶ τοῦ Κοινοβουλίου, ἐπιφέρει τὴ μείωση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ διαμάχη τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν καὶ ὑποβοηθεῖ τὴν ἀπολιτικοποίησιν τῶν μαζῶν ποὺ πραγματοποιεῖται κυρίως διὰ μέσου τῶν συστημάτων πληροφόρησης — τύπου,

ραδιοφώνου και τηλεόρασης. 'Ο προσανατολισμός του ενδιαφέροντος του μέσου ανθρώπου σε θέματα εύτελη ή ουδέτερα τον οδηγεί στην αδιαφορία για τη πολιτική πράξη και την αξία των πολιτικών θεσμών. 'Η Δημοκρατία δεν είναι δυνατό να επιβιώσει όταν δεν υπάρχει ή ενεργός συμμετοχή του λαού και των πολιτικών του κομμάτων στη διαμόρφωση της πολιτικής ζωής και του δημοσίου βίου.*

'Η αντίφαση που γεννάται μεταξύ της «κοινωνικοποιήσεως» του κράτους και της συγκεντρωτικοποιήσεως της εκτελεστικής εξουσίας, που κάτω από όρισμένες συνθήκες πολιτικής ασταθείας ή οικονομικών δυσχερειών, της δίνει την ευκαιρία να καταργήσει ή να περιορίσει τους δημοκρατικούς θεσμούς, μόνο με διεύρυνση των έγγυήσεων των ατομικών και πολιτικών ελευθεριών και την ενεργό συμμετοχή των πολιτών και των οργανώσεών τους μπορεί να επιλυθεί. 'Η διαφύλαξη των «κοινωνικών δικαιωμάτων» μόνο από τα όφελούμενα κοινωνικά στρώματα είναι δυνατό να επιτευχθεί γιατί αυτά έχουν συμφέρον στη διατήρηση και σταθεροποίησή τους. 'Η διαφύλαξη όμως αυτή προϋποθέτει τη πλήρη λειτουργία και την ενίσχυση των έγγυήσεων των δημοκρατικών θεσμών.

12 Το δεύτερο πεδίο κρίσεως των δημοκρατικών θεσμών είναι ο περιορισμός ή απαγόρευση συμμετοχής ενός τμήματος του λαού στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας, με τη μέθοδο της θέσεως εκτός νόμου πολιτικών κομμάτων και οργανώσεων που είναι φορείς ιδεών αντιθέτων προς το υπάρχον κοινωνικό σύστημα. 'Η απαγόρευση συμμετοχής ενός πολιτικού κόμματος ή μιάς οργανώσεως στη διαμόρφωση των πολιτικών ιδεών και στην αναζήτηση ορθών λύσεων για τα προβλήματα που συνθέτουν το δημόσιο βίο, όχι μόνο περιορίζει τις δημοκρατικές ελευθερίες από ένα τμήμα του έθνους, αλλά περικλείει τον κίνδυνο να οδηγήσει στον μονοκομματισμό. Είναι δυνατό ο αποκλεισμός συμμετοχής στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας να περιλάβει πολιτικά κόμματα ή ομάδες όχι «κομμουνιστικής έμπνεύσεως», αλλά προοδευτικού ή απλώς αντικυβερνητικού χαρακτήρα, γιατί ο καθορισμός της έννοιας του «πολιτικώς επικινδύνου» μπορεί να κυμαίνεται ανάλογα με τις μεταβαλλόμενες ανάγκες της κρατικής εξουσίας.

* «Κι'είμαστε πάλι οι μόνοι,—γράφει ο Θουκυδίδης για τους πολίτες της 'Αθηναϊκής Δημοκρατίας—που ή οί ίδιοι πέρνουμε την απόφαση που στο κάθε ζήτημα πρέπει, ή τουλάχιστο είμαστε σε θέση να φτάσουμε σε μιά σωστή κρίση στα πράγματα που οί άρμόδιοι θα μάς είσηγηθούνε. Γιατί δεν νομίζουμε πως τα λόγια βλάπτουνε την πράξη· να μη φωτισθούμε από το λόγο πριν περάσουμε στην πράξη, τουτο λογαριάζουμε επικίνδυνο». (Θουκυδίδου Ξυγραφής II, 40).

Το σύστημα Δικαίου κάθε κράτους και ή Συνταγματική διαδικασία που προβλέπει την αναστολή ή τον περιορισμό των ατομικών δικαιωμάτων και των πολιτικών ελευθεριών σε έκτακτες περιπτώσεις, έπαρκούν για την αντιμετώπιση των πράξεων που τείνουν στη βίαιη ανατροπή του πολιτεύματος. 'Η θέση εκτός νόμου ενός πολιτικού κόμματος και ή κατάργηση των ελευθεριών των όπαδών του έχουν σκοπό να ανακόψουν την ένδεχόμενη επέκταση των ιδεών που είναι αντίθετες στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα. Γι' αυτό δεν έπαρκει μόνο ο πολιτικός θάνατος του κόμματος ή της οργανώσεως που είναι φορέας των ιδεών αυτών αλλά και ή κατάργηση των ελευθεριών των όπαδών του.

'Η γνώμη ότι το κράτος πρέπει να προστατευθεί από τους πολίτες γιατί τα άτομικά δικαιώματα είναι δεκτικά καταχρήσεως, είναι αντίθετη της συνταγματικής αρχής του νομίμου περιορισμού της εξουσίας του κράτους που έτέθη για να προστατευθεί το άτομο από την κρατική εξουσία. 'Η Νομοθεσία και ή Διοίκηση πρέπει να υποτάσσονται «εις τον υπερέτερο τυπικού κύρους κανόνα του Συντάγματος». 'Η διαρκώς αύξανόμενη ίσχύς του κράτους (στρατός, αστυνομία, γραφειοκρατία) επιβάλλει αντίθετως να περιβληθούν τα άτομικά δικαιώματα με περισσότερες έγγυήσεις, γιατί ή ύπαρξη μιάς ίσχυρης εκτελεστικής εξουσίας δυσχεραίνει την πρακτική επαλήθευση του πνεύματος των διατάξεων αυτών.

'Ο περιορισμός της κυκλοφορίας διαφόρων πολιτικών ιδεών, σχετικά με το πρόβλημα ποιό είδος κυβερνήσεως είναι το καλύτερο για την εξασφάλιση της εύημερίας του λαού και ή προσπάθεια να εύθυγραμμιστούν όλες οι πολιτικές γνώμες και πεποιθήσεις προς μιά όρισμένη κατεύθυνση άναιρεί ουσιαστικά και τυπικά την έννοια της «λαϊκής κυριαρχίας». 'Η ουσία του πνεύματος των δημοκρατικών συνταγμάτων είναι ή «αναπαλλοτρίωτη ελευθερία» του λαού να μεταβάλλει όποιαδήποτε δάση της Πολιτείας. Κάθε διαφορετική σκέψη θα οδηγούσε στην άποψη ότι οι εξουσίες υπάρχουν «υπέρ έαυτών» και ότι δικαιολογητικό τους στήριγμα δεν είναι ή «λαϊκή κυριαρχία αλλά μιά υπέρτερη θέληση που εύρίσκεται πέρα από το λαό».

'Η σύγχρονη τεχνική της προβολής του «κομμουνιστικού κινδύνου» — που άπετέλεσε το ήθικό και πολιτικό υπόβαθρο της άναιρέσεως όλων των δημοκρατικών θεσμών, στην περίοδο 1919 - 1939, από τα φασιστικά καθεστώτα — προσαρμόστηκε στην ιδέα μιάς τομής ανάμεσα στα κόμματα που δεν αντιτίθενται μεταξύ τους σαν αντιπρόσωποι μιάς άλληλοδιαδοχής που φέρει διάφορο ιδεολογικό χαρακτήρα «άλλα είναι όργανα έγκυρα και άποτελεσματικά για τη λειτουργία του ύφισταμένου συστήματος» και σ' εκείνα τα κόμματα ή τις οργανώσεις που είναι φορείς διαφορετικής οικονομικής και κοινωνικής διαρθρώσεως ή είναι ύποπτα τέτοιων ιδεών. 'Ο λόγος αυτής της προσαρμογής, που

συνδυάζει μιὰ λεπτότερη αντιμετώπιση τῶν κοινωνικῶν ὁμοιογενῶν πολιτικῶν δυνάμεων καὶ μιὰ ἀσφαλέστερη ἐπίτευξη τῶν σκοπῶν ποὺ ἐπιδιώκει σὲ σχέση μὲ τὶς βιασμένες μεθόδους τῆς περιόδου 1919 - 1939, ὀφείλεται τόσο στὴν ἀποστροφή τῶν λαϊκῶν μαζῶν καὶ τῶν μεσαίων στρωμάτων στοὺς τρόπους τῆς φασιστικῆς διακυβερνήσεως, ὅσο καὶ στὴν προσπάθεια ἀποτροπῆς τοῦ κινδύνου συνενώσεως τῶν διαφόρων πολιτικῶν κομμάτων, ποὺ θὰ ἐπραγματοποιεῖτο ἂν οἱ ἀπαγορεύσεις καὶ οἱ περιορισμοὶ ἔθιγαν ὅλα τὰ κόμματα καὶ τὶς ὀργανώσεις τους.

13 Ἡ νομοτεχνικὴ πρακτικὴ τῆς διαλύσεως ἢ τοῦ περιορισμοῦ τῆς δράσεως πολιτικῶν κομμάτων καὶ ὀργανώσεων κομμουνιστικῆς ἀποχρώσεως καὶ ὁ τρόπος ρυθμίσεως τῶν ἐλευθεριῶν τῶν ὀπαδῶν τους διαφέρουν ἀνάλογα μὲ τὶς ἰδιαίτερες πολιτικὲς συνθήκες τῆς χώρας ποὺ παίρνει αὐτὰ τὰ μέτρα. Στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες ὁ περιορισμὸς τῆς δράσεως τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος καὶ τῶν ὀργανώσεών του πραγματοποιήθηκε μέσω τῆς διαδικασίας τοῦ νόμου Mc Carpan (1950) «Περὶ ἐλέγχου ἐναντίον τῶν ἀνατρεπτικῶν ἐνεργειῶν στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες» σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ νόμο Smith (1940) ποὺ καθορίζει τὸν ἔλεγχο τῶν φρονημάτων τῶν ὑπαλλήλων. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1947 εἶχε ἀρχίσει ἡ προεργασία μὲ τὴν κατάργηση ὀρισμένων νόμων «κοινωνικοῦ» περιεχομένου, ὅπως τοῦ διατάγματος (act Wagner (1935) ποὺ ὑποχρέωνε τὸ κράτος νὰ ἀποδεχθεῖ τὶς συλλογικὲς συμβάσεις καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ «κλειστοῦ ἀριθμοῦ ἐργατῶν», ἡ ὁποία ὑποβοηθοῦσε τὶς συνδικαλιστικὲς ὀργανώσεις τῶν ἐργατῶν νὰ ἀσκοῦν τὸ ἀπεργιακὸ δικαίωμα καὶ τοῦ διατάγματος Norris — La Guardia (1932) ποὺ περιορίζε τὴν ἀνάμιξη τῶν δικαστῶν στὶς ἀπεργίες. Ὁ νόμος Taft - Hartley, (1947) ποὺ ἀπαγόρευσε κάθε συμμετοχὴ τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων στὴν πολιτικὴ καὶ μπορεῖ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ὑπογραφή τῶν συλλογικῶν συμβάσεων ἢ τὴ συμμετοχὴ σὲ ἀπεργία φθάνει νὰ χαρακτηριθεῖ ὅτι ἓνα μέλος τῆς διευθύνσεως τῆς ἐργατικῆς κινήσεως ἔχει ἰδέες «κομμουνιστικῆς ἐμπνεύσεως», ὁλοκλήρωσε τὴ προεργασία.

Στὴν Ὁμόσπονδη Δημοκρατία τῆς Δυτικῆς Γερμανίας ἡ ἐκτὸς νόμου θέση τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος ἐπιτεύχθηκε μέσω ἀποφάσεως τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου τῆς Καλσρούης (1956). Τὴ διάλυση τοῦ κόμματος ἀκολούθησε ἡ διάλυση πολλῶν ὀργανώσεων καὶ ἓνα σύστημα διαδικασιῶν καταργήσεως τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων ποὺ ἔφθασε στὸ σημεῖο νὰ ποινικοποιήσῃ ἀναδρομικὰ τὶς πολιτικὲς πράξεις τῶν μελῶν τοῦ κόμματος κατὰ τὸ χρόνο ποὺ αὐτὸ λειτουργοῦσε νόμιμα,

Στὴ Γαλλία ἡ κρίση τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν ἐκφράστηκε κατὰ διαφορετικὸ τρόπο. Τὸ «προεδρικὸ σύστημα» ἐκφράζει τὴν καθολικὴ ἰσχυροποίηση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξου-

σίας καὶ τὴν ἐκμηδένιση τοῦ ρόλου τῆς Νομοθετικῆς καὶ τοῦ Κοινοβουλίου.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ, ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορικῆς καὶ συγκριτικῆς ἔρευνας, ὅτι στὸ κείμενο τοῦ νόμου Mc Carpan περιέχονται οἱ αὐτὲς κατηγορίες μὲ τὴν ἴδια σχεδὸν φραστικὴ διατύπωση, ποὺ περιέχονται σὲ νόμους οἱ ὁποῖοι στὸ παρελθὸν ἐχρησίμευσαν σὰν βάση διώξεως τῶν ὀπαδῶν τῶν δημοκρατικῶν φιλελευθέρων θεσμῶν, τῶν ὁποίων ἀκριβῶς τὴ προστασία ἐπικαλεῖται ὁ νόμος.

Οἱ διώξεις τῶν ὀργανώσεων ἢ ἐνώσεων «κομμουνιστικῆς ἐμπνεύσεως» ἐπιβάλλεται κατὰ τὸ νόμο Mc Carpan (ἄρθρο 15 παρ. 2) διότι «τὸ κομμουνιστικὸ κίνημα στὶς Ἡν. Πολιτεῖες εἶναι μιὰ ὀργάνωση ποὺ ἀριθμεῖ χιλιάδες ὀπαδοὺς ὑποταγμένους σὲ μιὰ σιδερένια πειθαρχία καὶ περιμένουν τὴν κατάλληλη εὐκαιρία γιὰ νὰ ἀνατρέψουν μὲ τὴ βία τὴ κυβέρνησι τῶν Ἡν. Πολιτειῶν».

Τὸ 1798 τὸ σχέδιο νόμου ποὺ ὑποβλήθηκε στὸ Κογκρέσσο καὶ προέβλεπε τὴ θέση ἐκτὸς νόμου τοῦ κόμματος τοῦ Τζέφερσον, περιλαμβάνει ὅτι οἱ Ἰακωβίνοι ὀπαδοὶ τοῦ Τζέφερσον «ἦσαν στρατολογημένοι καὶ ὑποταγμένοι σὲ μιὰ πειθαρχία ἄνευ προηγουμένου καὶ ὅσο εἶναι δυνατὸ νὰ προβλέψῃ κανεὶς ἓνα γεγονός, εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ παύουν τὰ ὄπλα ἐναντίον τοῦ καθεστώτος στὴ πρώτη εὐκαιρία».

Τὸ 1789 στὴν Ἀγγλία ὁ νόμος δημοσιεύτηκε μὲ τὸν τίτλο «Νόμος γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴν κατάργηση τῶν ὀργανώσεων ποὺ δημιουργήθηκαν μὲ σκοπὸ τὴν ἀνταρσία καὶ τὴ προδοσία καὶ γιὰ μιὰ ἀποτελεσματικὴ πρόληψη τῆς προδοσίας καὶ τῆς ἀνταρσίας» σὰν αἰτιολογία τῆς καταργήσεως ἐπικαλεῖται ὅτι «μία δολία συνωμοσία ἐξυφαίνεται ἀπὸ πολὺ καιρὸ σὲ συνεννόηση μὲ πρόσωπα ποὺ γιὰ ὀρισμένες χρονικὲς περιόδους, εἶχαν κυβερνητικὴ ἐξουσία στὴ Γαλλία, μὲ σκοπὸ τὴν ἀνατροπὴ τῶν νόμων τοῦ Συντάγματος τῆς κυβερνήσεως καὶ ὅλων τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν ποὺ ὑπάρχουν τόσο στὴ Μεγ. Βρετανία ὅσο καὶ στὴν Ἰρλανδία». Ὁ Οὐίλιαμ Πίτ ὁ νεώτερος ποὺ παρουσίασε τὸ σχέδιο αὐτοῦ τοῦ νόμου, ἐξέφρασε τὸ φόβο ὅτι οἱ «ἐπαναστατικὲς ἀρχές», ποὺ οἱ ὀργανώσεις αὐτὲς ὑπεστήριζαν καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ κρίθηκε ὅτι ἔπρεπε νὰ καταργηθοῦν, «θὰ παρασύρουν τὴν προσοχὴ τῶν κατωτέρων στρωμάτων τοῦ λαοῦ σὲ συζητήσεις ὀλεθρίων θεμάτων, ποὺ θὰ περιορίσουν τὴν ὑποτακτικότητά τους καὶ θὰ τὰ κάνουν περισσότερο ἀποφασιστικὰ γιὰ νὰ προχωρήσουν σὲ καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα». Οἱ «ἐπαναστατικὲς» αὐτὲς ἀρχές ἦταν ἡ γενέκευση τῆς ψήφου, ἡ δημιουργία μιᾶς πραγματικῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας στὸ Κοινοβούλιο καὶ ἡ κατάργηση τοῦ δικαιώματος ἀρνησικυρίας τοῦ Βασιλιά στὰ μέτρα ποὺ υἱοθετοῦσε τὸ Κοινοβούλιο.

14 Ἡ χρησιμοποίησι τῆς κρατικῆς δυνάμεως γιὰ νὰ παρεμποδισθεῖ ὁ λαὸς νὰ πληροφορηθεῖ καὶ νὰ ἐκφραστεῖ ἐ-

λεύθερα για την αξία μιᾶς πολιτικῆς θεωρίας καὶ για την ἑρμηνεία τῶν προβλημάτων ποὺ συνθέτουν τὸν δημόσιο βίον στηρίζεται στὴν ἀρχὴ ὅτι δὲν μπορούμε νὰ ἔχουμε ἐμπιστοσύνη στὸ λαὸ ἂν τὸν πληροφορήσουμε σωστά. Ἡ κατάργηση τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν για ἓνα τμῆμα τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ ὁ κίνδυνος ἐπεκτάσεως τῆς καταργήσεως καὶ σὲ ἄλλα τμήματα αὐτῆς, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἰσχυροποίηση τῆς Διοικήσεως, τὴν ἀλληλοδιείσδυση καὶ συμμαχία δημοσίων ἀρχῶν καὶ μεγάλων ἰδιωτικῶν συμφερόντων καὶ τῆ διαδικασία ἀπολιτικοποίησης τῶν πολιτῶν ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ἀδιαφορία για τὴν αξία τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν δὲν ἐγγυᾶται τὴ διαφύλαξη τῆς Δημοκρατίας.

Χαρακτηριστικὸ τῆς συμμαχίας τῶν μεγάλων ἰδιωτικῶν συμφερόντων καὶ τῶν δημοσίων ἀρχῶν εἶναι τὸ ἀποχαιρετιστήριο διάγγελμα τοῦ Προέδρου Ἀϊζενχάουερ. «Ὁ συνδυασμὸς μιᾶς ἀπέραντης στρατιωτικῆς ὀργανώσεως καὶ μιᾶς μεγάλης πολεμικῆς βιομηχανίας εἶναι νέος στὴν ἀμερικανικὴ ἐμπειρία. Πρέπει νὰ προφυλαχθοῦμε στὴν κυβέρνηση ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς στρατιωτικοβιομηχανικῆς συμμαχίας. Δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἀφήσουμε τὸ βᾶρος τῆς συμμαχίας αὐτῆς νὰ βάλλει σὲ κίνδυνο τὶς ἐλευθερίες μας ἢ τοὺς δημοκρατικούς θεσμούς μας».

Οἱ προειδοποιήσεις αὐτὲς ἐπιβεβαιώνουν ἀκόμα μιὰ φορὰ τὴ σκέψη, ὅτι ἡ δημοκρατία ποὺ ὀλοκληρώθηκε τυπικὰ κάτω ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τῆς ἐργατικῆς τάξεως καὶ τῶν ἄλλων λαϊκῶν στρωμάτων, μόνο μὲ τὸν ἴδιο τρόπο μπορεῖ νὰ διαφυλαχθεῖ καὶ νὰ ὀλοκληρωθεῖ οὐσιαστικά.

15 Στὸ πλαίσιο τῆς σύγχρονης διεθνούς κρίσεως τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ ἡ προσπάθεια ἀναθεωρήσεως ὀρισμένων διατάξεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος τοῦ 1952. Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1952 εἶχε τὴν τύχη νὰ συνταχθεῖ ἀπὸ μιὰ «συντηρητικὴ» πλειοψηφία τῆς Βουλῆς καὶ νὰ ψηφισθεῖ ἀπὸ μιὰ «φιλελεύθερη» πλειοψηφία μέσα στὴ θολὴ πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον. Τὰ πολιτικὰ κόμματα ποὺ τὸ σύνταξαν καὶ τὸ ψήφισαν δὲν φάνηκε νὰ ἔχουν οὔτε ὠριμότητα πολιτικὴ οὔτε ἐπίγνωση τῶν σκοπῶν καὶ τῶν μεθόδων τῆς σύγχρονης δημοκρατίας ὅπως αὐτὴ εἶχε ἐξελιχθεῖ μετὰ τὸ δεύτερο παγκόσμιον πόλεμον. Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1952 ὄχι μόνο ἀγνόησε τὰ «κοινωνικὰ δικαιώματα» καὶ τὶς σύγχρονες κατευθύνσεις κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους ἀλλὰ ἐγκατέλειψε καὶ ὀρισμένες διατάξεις τοῦ κοινωνικοῦ περιεχομένου ποὺ εἶχαν τεθεῖ στὸ Σύνταγμα τοῦ 1927, δημιουργήματα μιᾶς περιόδου παροδικῆς ζωογονήσεως τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν στὴν Ἑλλάδα.

Ὡς πρὸς τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα ἐπανέλαβε ὀλοκληρὸ τὸ σύστημα τῶν κλασσικῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν χωρὶς νὰ τὰ διευρύνει ἢ νὰ ἐνισχύσει τὶς ἐγγυήσεις τους. Ἀν-

τιθέτως, αὐξήσε τοὺς περιορισμούς ὀρισμένων ἀτομικῶν δικαιωμάτων, ὅπως τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων (ἄρ. 11 παρ. 3) καὶ τῆς ἐλευθεροτυπίας μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς κατασχέσεως ἐντύπων (ἄρ. 14), καθόρισε ἓνα ἀναχρονιστικὸ πνεῦμα στὴν ἐκπαίδευση μὲ τὸν καθορισμὸ πλαισίου ἰδεολογικῆς κατευθύνσεως καὶ μιὰ ἀσαφῆ διατύπωση τῶν σκοπῶν τῆς (ἄρ. 16), ἐπέκτεινε τὶς περιπτώσεις ἐπιβολῆς στρατιωτικοῦ νόμου για νὰ διευκολύνει τὴν ἀναστολὴ τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων (ἄρ. 91) καὶ ἐγκατέλειψε τὶς διατάξεις τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως καὶ διοικητικῆς ἀποκεντρώσεως τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927 κάνοντας μόνον ἀπλὴ ἀναφορὰ τῶν ὄρων (ἄρ. 99).

Τὸ Ἑλληνικὸ Σύνταγμα τοῦ 1952, ἂν καὶ χρονικὰ εἶναι μεταγενέστερο ἀπὸ τὰ Εὐρωπαϊκὰ Συντάγματα τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου καὶ οἱ συντάκτες του ἦταν ἐνήμεροι τῶν ἐξελίξεων τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν καὶ τῆς τάσεως διευρύνσεως καὶ ἐνισχύσεώς τους, εἶναι τυπικὸ δεῖγμα ἀνεξέλικτου καὶ ἀναχρονιστικοῦ συντάγματος τόσο στὴ μορφή ὅσο καὶ στὸ περιεχόμενο.

Ἡ παράλληλη ὑπαρξὴ διατάξεων, ἀντιθέτων στὴν οὐσία τοῦ Συντάγματος, ποὺ ἐψηφίστηκαν στὴ διάρκεια τοῦ ἐσωτερικοῦ πολέμου καὶ καταργοῦσαν τὶς πολιτικὲς καὶ ἀτομικὲς ἐλευθερίες μιᾶς κατηγορίας πολιτῶν καὶ ἡ ἐξακολούθηση ὑπάρξεως τοῦ νομικοῦ αὐτοῦ φαινομένου μὲ τὸ ἀμφίβολο νομικῆς ἀξίας κριτήριον τῆς «συνεχίσεως τῆς ἀνταρσίας» κάνουν τὸ ὄλο σύστημα τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ Συντάγματος ἐπισφαλὲς για τὸ σύνολο τῶν πολιτῶν. Τὸ πρόσφατο νομοθ. διάταγμα 4234)1962 συστηματοποίησε καὶ ἐπέκτεινε ὀρισμένες διατάξεις περιορισμοῦ τῶν ἐλευθεριῶν — δικαίωμα ἐλευθεροτυπίας, ἔλεγχος τῶν ἰδεῶν τῶν πολιτῶν, θεσμὸς διοικητικῆς ἐκτοπίσεως.

Στὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα ἡ ἐπεμβατικὴ ἑλληνικὴ νομοθεσία ἐμφανίστηκε ἀνοργάνωτη καὶ ἀνεπαρκὴς για τὴ μελέτη τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀναγκῶν, ἀπροσάρμοστη στὶς ἀξιώσεις τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ὁμάδων, ἐμπειρικὴ καὶ διαρκῶς μεταβαλλομένη για τὸ λόγο ἐλλείψεως συγκεκριμένου οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ σκοποῦ. Ἡ ἔντονη ἀντίθεσή της στὶς ἀτομικὲς ἐλευθερίες καὶ στὶς ἀρχὲς προστασίας τους καὶ ἡ προσπάθεια νὰ μὴν τύχει συνταγματικῆς ρυθμίσεως ἐνίσχυσαν ἀκόμα περισσότερο τὶς ἀδυναμίες της.

16 Μέσα σ' αὐτὲς τὶς συνθήκες καταργήσεως τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν για ὀρισμένο τμῆμα τῶν πολιτῶν καὶ τῆς ἐλαττωματικῆς λειτουργίας τοῦ ὄλου συστήματος, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ κατεύθυνση τῶν κυβερνητικῶν προτάσεων για τὴν ἀναθεώρηση ὀρισμένων διατάξεων τοῦ Συντάγματος δὲν ἀνταποκρίνονταν οὔτε στὶς οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀνάγκες μιᾶς ὑποανάπτου οἰκονομίας, οὔτε στὸ πνεῦμα κατοχυρώσεως καὶ διευρύνσεως τῶν δημοκρατικῶν θε-

σμών. Ἀντιθέτως ἐπιχειρεῖται ἡ μεγαλύτερη κάμψη ὄλων τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν ποῦ διασφαλίζουν τὴ λειτουργία ἐνὸς δημοκρατικοῦ πολιτεύματος — πολιτικὲς ἐλευθερίες, ἀτομικὰ δικαιώματα, διάκριση τῶν ἐξουσιῶν.

Ἡ πρόθεση ρυθμίσεως ὀρισμένων «κοινωνικῶν δικαιωμάτων» μὲ τὴ προσθήκη συνταγματικῆς διατάξεως ἔχει μειωμένη ἀξία καὶ δείχνει πνεῦμα ἐμπειρισμοῦ, ἀφοῦ τὸ θέμα τῶν «οἰκονομικῶν» καὶ «κοινωνικῶν δικαίων» δὲν ἀντιμετωπίζεται στὸ πλαίσιο μιᾶς καθολικῆς συνταγματικῆς ρυθμίσεως τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως μὲ σαφῆ καθορισμὸ τῶν μέσων, τῶν σκοπῶν καὶ τῶν μεθόδων ἐφαρμογῆς τῆς. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ διάφορα σημεῖα τῆς κυβερνητικῆς ἀνακοινώσεως, ἐπιχειρεῖται ἡ ἐπέκταση τῆς κάμψεως ὄλων τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν.

α) Στὴ περιοχὴ τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν. Ἡ σύσταση Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου ποῦ ἐπιφορτίζεται μὲ τὴν ἀποστολὴ νὰ θέτει ἐκτὸς νόμου πολιτικὰ κόμματα καὶ ὀργανώσεις ποῦ ἐπιδιώκουν τὴν ἀνατροπὴ τοῦ πολιτεύματος (σημ. 6 καὶ 19 τῆς κυβ. ἀνακ.), ἀφαιρεῖ ἀπὸ ἓνα τμῆμα τοῦ λαοῦ τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς στὴν ἄσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ περιορίζει τὴ βάση τῆς πιδ θεμελιώδους ἀρχῆς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, τῆς «λαϊκῆς κυριαρχίας» (ἄρ. 21 τοῦ Συντ.). Ἡ περιστολὴ αὐτὴ ἐπεκτείνεται μὲ τὴ προσθήκη διατάξεως ποῦ θὰ προσδιορίζει κατὰ τρόπο ἀμετακίνητο τὴν ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στὰ πλαίσια μιᾶς ὀρισμένης Συμμαχίας (σημ. 6 κυβ. ἀνακ.).

β) Στὴν περιοχὴ τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων. Προσθήκη γενικῆς διατάξεως ποῦ ἀπαγορεύει τὴν «κατάχρηση» τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων (σημ. 1β κυβ. ἀνακ.) μὲ τὴν αἰτιολογία τῆς ἐλείψεως πολιτικῆς ἀγωγῆς τῶν πολιτῶν. Περιστολὴ τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου (ἄρ. 14 τοῦ Συντ.) μὲ τὴ προσθήκη διατάξεως ποῦ θὰ καθορίζει τὰ ἀξιούμενα προσόντα γιὰ τοὺς ἐκδότες ἐφημερίδων, μὲ τὴν αὐξηση τῶν κατασταλτικῶν μέτρων καὶ τὴν εὐθύνη τοῦ τύπου γιὰ τὴν ἀναγραφή γνώμης βουλευτῶν λόγω τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν προϋποθέσεων «τῆς πέραν τῶν μελῶν τοῦ κοινοβουλίου ἐπεκτάσεως τοῦ ἀνεύθυνου» (σημ. 3, 11 κυβ. ἀνακ.). Συστηματοποίηση τοῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων (σημ. 3, 20 κλπ. κυβ. ἀνακ.).

γ) Στὴν περιοχὴ ἐνισχύσεως τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καὶ μειώσεως τῶν δικαιωμάτων τῆς νομοθετικῆς. Καθιέρωση νομοθετικῆς ἀρμοδιότητος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ ἀφαίρεση ἀπὸ τὴ Βουλὴ μέρους τῆς νομοθετικῆς ἐργασίας (σημ. 16 κυβ. ἀνακ.). Ἐπέκταση τῆς ἀρσεως τῆς Βουλευτικῆς ἀσυλίας (σημ. 12 κυβ. ἀνακ.). Περιορισμὸς τῆς ἀσκήσεως τοῦ δικαιώματος ἐκφράσεως τῆς γνώμης τῶν Βουλευτῶν (σημ. 11, 12 κ.λ. κυβ. ἀνακ.).

Σὲ πολλὰς ἀπὸ τὶς προτάσεις τῆς κυβερνητικῆς ἀνακοινώσεως ὑπάρχει, ἴσως ἐσκεμμένα, ἀοριστία καὶ ἀσάφεια ὡς πρὸς τοὺς ἐπι-

διωκόμενους σκοποὺς καὶ τὸν τρόπο ρυθμίσεως τῶν θεμάτων στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ καθορισθεῖ ἀκριβῶς ἡ κατεύθυνση καὶ ὁ σκοπὸς τοῦς.

Ὁ περιορισμὸς συμμετοχῆς ἐνὸς τμήματος τοῦ λαοῦ στὴν ἄσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἡ ἐπέκταση τῶν περιορισμῶν τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων καὶ ἡ ἀναγωγή σὲ συνταγματικὸ θεσμὸ τῶν συγχρόνων διεθνῶν σχέσεων καὶ συμμαχιῶν, ποῦ καθορίζονται πάντοτε ἀπὸ μεταβλητὰς ἱστορικὰς συγκυρίες ταυτίσεως τῶν συμφερόντων τῶν διαφόρων κρατῶν, θίγουν καίρια τοὺς θεμελιώδεις συνταγματικούς θεσμοὺς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας καὶ τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ποῦ κατὰ τὴ διάταξη τοῦ ἄρθρου 108 τοῦ Συντάγματος «οὐδέποτε ἀναθεωροῦνται». Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν θεσμῶν αὐτῶν ὡς «μὴ θεμελιωδῶν» καὶ ἐπομένως «ἀναθεωρητέων» κατὰ τὴ διαδικασία τοῦ ἄρθρου 108 ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα ἀμφιβόλου ἐπιστημονικῆς ἀξίας.

Τὸ πνεῦμα τῆς ἀναθεωρήσεως, προσαρμοσμένο στὶς ἰδιορυθμίες μιᾶς χώρας ὅπου τὸ καθεστῶς πολιτικῆς κηδεμονεύσεως τῆς ἀπὸ τὶς μεγάλες δυνάμεις ἔχει γίνῃ παράδοση καὶ μέσο ἀσκήσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, στηρίζεται στὴ σύγχρονη διεθνή «θεωρία» καὶ πρακτικὴ περιορισμοῦ τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν μὲ τὸ πρόσχημα τοῦ «κομμουνιστικοῦ κινδύνου».

Εἶναι φανερὸ ὅτι μὲ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος ἐπιχειρεῖται νὰ διευρυνθεῖ ὁ χώρος ἐφαρμογῆς τῶν ἀπαγορευτικῶν καὶ περιοριστικῶν διατάξεων τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν καὶ σὲ ἄλλα πολιτικὰ κόμματα καὶ ὀργανώσεις μὴ «κομμουνιστικῆς ἐμπνεύσεως», γιὰ τὴν ἰσχύουσα νομοθεσία περιλαμβάνει ὅλες τὶς μορφές ἀπαγορεύσεως καὶ περιορισμοῦ τῆς πολιτικῆς δραστηριότητος τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἢ ὀργανώσεων καὶ τῶν μελῶν τοῦς ποῦ εἶναι φορεῖς ἰδεῶν ἀντιθέτων στὴν ἰσχύουσα καθεστωτικὴ διάρθρωση. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ὅρου «ἀνατρεπτικὴ ἐνέργεια» — κατὰ τὸ δικαστὴ τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου τῶν Ἡν. Πολιτειῶν Douglas — μπορεῖ εὐκόλα νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν ἔλλειψη ἀπλῆς συμμορφώσεως ἢ τὴν ἔκφραση ἀντιθέσεως στὶς ἰδέες ποῦ ἐπικρατοῦν γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ. Ἡ διαμόρφωση τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀναθεωρήσεως τοποθετεῖ τὸ δημόσιο βίον σὲ κατάσταση «οἰονεῖ» ἐκτάκτου ἀνάγκης καὶ προδιαγράφει τὸ κίνδυνο μεταβάσεως σὲ συνθήκες δικτατορίας.

Φαίνεται πὼς οἱ ἰδέες τῶν εἰσηγητῶν τῆς ἀναθεωρήσεως γιὰ τὶς δημοκρατικὲς ἐλευθερίες ἀνταποκρίνονται πλήρως στὴν ἰδέα ποῦ εἶχε ὁ ἥρωας τοῦ Κορνῆλιου Viriate γιὰ τὴν ἐλευθερία. «Ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι τίποτα ὅταν ὅλος ὁ κόσμος εἶναι ἐλεύθερος» (Sertorius act IV, sc VI).

17

Μιὰ ἀνανέωση τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες τῆς ἀναπτύξεως μιᾶς

βασικά υποανάπτυκτης οικονομίας όπως η ελληνική και στο πνεύμα της αποκαταστάσεως και διευρύνσεως των δημοκρατικών θεσμών. Οι κατευθύνσεις μιάς συνταγματικής μεταρρυθμίσεως που θα έχει σκοπό να συμβάλει θετικά στη δημιουργία όρων που θα οδηγήσουν την Ελλάδα πέρα από τα όρια της υπανάπτυξεως είναι:

α) Ο συνταγματικός καθορισμός των σκοπών, των μεθόδων εφαρμογής και του τρόπου εκτελέσεως του οικονομικού σχεδίου ανάπτυξεως.

β) Η αναδιοργάνωση της Διοικήσεως με κατεύθυνση την αποκέντρωση, την ανάπτυξη της τοπικής αυτοδιοικήσεως και την παρακολούθηση της εφαρμογής των θεσμών και του έλεγχου των αποτελεσμάτων από συλλογικά τεχνικά και επιστημονικά όργανα.

γ) Ο συνδυασμός της οικονομικής ανάπτυξεως με την ανάπτυξη των συνδικαλιστικών και επαγγελματικών οργανώσεων ώστε να γίνουν ικανές να εκφράζουν τις ανάγκες και τις κατευθύνσεις των διαφόρων συλλογικών συμφερόντων που εκπροσωπούν και να κατευθύνουν την οικονομική και εργασιακή τους δραστηριότητα στην προσπάθεια της οικονομικής ανάπτυξεως.

δ) Κοινωνικές διατάξεις που θα παρέχουν

στο νομοθέτη θετικές αρχές κοινωνικής νομοθεσίας που θα περιλάβει όλους τους τομείς του κοινωνικού βίου και όλα τα κοινωνικά στρώματα που έχουν ανάγκη προστασίας.

ε) Την ακριβή διατύπωση των πολιτικών ελευθεριών και των ατομικών δικαιωμάτων, τον εμπλουτισμό του περιεχομένου τους και την ενίσχυση της αποτελεσματικότητάς τους με το καθορισμό πληρεστέρων έγγραψεων εφαρμογής τους, κατά τρόπο ώστε οι νόμοι που ρυθμίζουν ή συμπληρώνουν τη συνταγματική διάταξη να μην ανατρέπουν τη βάση του δικαιώματος (το δικαίωμα παραμένει άθικτο) και να μη καθιστούν δυσχερή την άσκησή του.

Η κατοχύρωση των πολιτικών ελευθεριών και των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων είναι προϋποθέσεις απαραίτητες τόσο για τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, όσο και για την επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξεως γιατί θα προσδώσουν στη κίνηση αυτή την απαραίτητη συγκατάνευση και συμμετοχή όλου του λαού που τα συμφέροντα συμμετοχής του στην αύξηση του εθνικού πλούτου, μέσω της κοινωνικής νομοθεσίας, θα διασφαλίζονται επαρκώς από την απρόσκοπτη άσκηση των δημοκρατικών του ελευθεριών.

— Β ι β λ ι ο γ ρ α φ ί α —

Α. ΣΒΩΛΟΥ. Το Νέο Σύνταγμα και οι βάσεις του Πολιτεύματος (Αθήναι 1958).

Του ίδιου. Τα προβλήματα της Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας (Αθήναι 1935).

Του ίδιου. Τα άτομικά δικαιώματα εις τα Συντάγματα 1919-1939 (Εφημ. Έλλ. Άλλοδ. Νομολ. τ. 1943).

Α. ΣΒΩΛΟΥ-Γ. ΒΛΑΧΟΥ. Το Σύνταγμα της Ελλάδος (Α' τόμ. Αθήναι 1954).

Ν. Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ. Η ιδέα της κυριαρχίας του Λαού (Αθήναι 1900).

Του ίδιου. Σύστημα Συντ. Δικαίου και Γενικού Δημοσίου Δικαίου (Α' τόμ. Αθήναι 1903).

Του ίδιου. Συνταγματικόν Δίκαιον της Ελλάδος (Γ' τόμ. Αθήναι 1923).

Δ. Κ. ΨΑΡΡΟΥ. Δημόσιον Δίκαιον και Οικονομική Ζωή (Έπιθ. Οικ. Πολ. Έπιστ. τ. 4/1950 και τ. 1/1951).

Του ίδιου. Η αναθεώρηση του Έλβετικού Συντάγματος δια της προσθήκης των νέων άρθρων οικονομικού και κοινωνικού δικαίου (Αθήναι 1950).

Γ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ. Κρατικά σχέδια και άτομικές ελευθερίες (Αθήναι 1959).

Του ίδιου. Η αναθεώρηση του Συντάγματος και το νόημα του συντακτικού έργου (Αθήναι 1950).

Η. ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΥ. Λόγος προς τους Νέους για τη Δημοκρατία (Αθήναι 1962).

Άποφασίς Διοικ. Συμβουλίου του Δικ. Συλ. Αθηνών επί του Νομοσχεδίου «Περὶ ρυθ-

μίσεως θεμάτων ἀφορώντων τὴν ἀσφάλειαν τῆς χώρας» (Νομικὸ Βῆμα τ. 13-14/1962).

H. LASKI. The Rise of European Liberalism (London 1936).

O. LANGE. Οικονομική Ανάπτυξις. Προγραμματισμός κλπ. (Αθήναι 1962).

LELIO BASSO. Démocratie et nouveau Capitalisme (Les Temps Modernes 18 ann/1962 No 196-197).

PAUL M. SWEEZY. The illusion of managerial revolution (New York 1953).

Του ίδιου. The Theory of Capitalist Development (London 1952).

Ch. Beard. American Government and politics.

Des juristes Témoignent — Pour la légalité du P.C.A. (Bordeaux 1960).

REVUE DE DROIT CONTEMPORAIN. 8 ann/1961 No 2.

Μειοψηφοῦσα γνώμη τοῦ δικαστοῦ τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου τῶν Η.Π.Α. Black κατά τὴν ἐκδοσὴ ἀποφάσεως ἐπὶ προσφυγῆς κατὰ τοῦ Νόμου Mc Carran «Περὶ ἐλέγχου ἐναντίον ἀνατρεπτικῶν ἐνεργειῶν» ἀπὸ τὴν ὁποία ἐλήφθησαν τὰ ἀποσπάσματα τῶν νόμων τοῦ 1789 καὶ 1798 γιὰ τὴ σύγκριση μὲ τὸ κείμενο τοῦ νόμου Mc Carran.

F. GIESE. Verfassung des deutschen Reiches — 1956.

M. COHEN. Die erste Verfassung der Deutschen Republik κλπ. — 1926.